

דף שבועי

בס"ד

פרשת בא, תשפ"ד, מספר 1553

הערמה ומרמה – מותרות?

אלישי בן יצחק

למצרים. "שאלה" היא מתן זכות שימוש והחזקה בנכס שלא לצמיתות וללא תמורה,⁵ אך התוכנית הרי הייתה יציאה ממצרים לחירות ללא שוב. כך גם בשיח שבין משה לבין פרעה; משה ידע והכיר את התוכנית הא-לוהית להוציא את בני ישראל ממצרים, אז מדוע טרח להשלות את פרעה ולרמותו שמדובר 'בחופשת חג' שלאחריה ישובו בני ישראל לעבדות במצרים? ה'רמאות' או ה'הערמה' המאפיינים אירועים קצרים אלה מעוררים קושי מוסרי והלכתי. אנו מצווים על: "מִדְבַּר שֶׁקֶר תִּרְחֹק" (שמ' כג:ז),⁶ והתורה מצווה עוד: "וְלֹא תֹנֶנּוּ אִישׁ אֶת עֲמִיתוֹ" (וי' כה:יד). לדעת **ספר החינוך**, מצווה זו היא בבחינת עניין "שהשכל מעיד עליו, ואם לא נכתב דין הוא שיכתב".⁷ יתר על כן, האיסור להונות אינו חל רק על יחסים שבין שני ישראלים, אלא גם על יחסים שבין ישראלי לגוי.⁸ מתוך כך אבקש לצאת למסע קטן אל עבר מושגי ה"מרמה" וה"הערמה".

מעשי רמאות לא מעטים מתרחשים בספר בראשית, ולכן ראוי לשוב אליו. שכן, מלבד הסיפורים על תחילתה של האנושות וקורות חייהם של אבות האומה, הספר רווי באירועים שראוי לעסוק בהם. פרופ' אלן דרשוביץ, בבואו לתאר את הדרך לקריאתו של ספר בראשית, כותב:⁹ "ספר בראשית מאלץ את הקוראים מכל הגילים להיאבק בסוגיות נצחיות של צדק ושל עוול". כדי לנסות ולהבין את מושג ה'רמאות' והיחס אליה, נשוב אל שני אירועים מספר בראשית שבהם הכתוב מעיד על מעשה רמאות.

שלוש מכות בלבד מפרידות בין עם ישראל המשוועד במצרים לחירות. משה ממשיך במסע הדילוגים והתיווך שבין א-לוהים התובע את שחרורם של בני ישראל, לבין פרעה – מלך מצרים. המחזוריות לה התגלגלו בשבע המכות המתוארות בפרשה הקודמת, ממשיכה להתקיים גם כאן, בקשה לשחרור בני ישראל והתראה, סירוב פרעה והופעת המכה, וזאת מבלי להיכנס לדיוקים ולמאפיינים ייחודיים.

לפני מכת בכורות, המכה האחרונה שלאחריה יצאו בני ישראל מעבדות לחירות, ציווה הא-ל את משה: "דַּבֵּר נָא בְּאָזְנֵי הָעָם וַיִּשְׁאָלוּ אִישׁ מֵאֵת רַעְיוֹ וְאִשָּׁה מֵאֵת רְעוּתָהּ כָּלִי כֶסֶף וְכָלִי זָהָב. וַיִּתֵּן ה' אֶת חֵן הָעָם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם". במבט ראשוני דרישה זו מעוררת תהייה, שכן מדובר בבקשה שיש בה משום רמאות או הערמה; פעולה שאם אכן תצא אל הפועל עלולה להיחשב כסוג של 'גניבת דעת',² או 'גזל'.³

הניסיון להערים על המצרים אינו מסתכם רק בבקשה זו, אלא לאורך כל עשר המכות משה מבקש בדבריו לפרעה לתת לו את התחושה שהיציאה ממצרים אינה יציאה לחירות עולם, אלא 'חופשת חג'. בפרשה הקודמת הטעים משה בדבריו לפרעה, שהיציאה ממצרים וההתרחקות ממנה נועדו גם שלא להקניט ולצער את המצרים:

וַיִּקְרָא פְּרָעָה אֶל מֹשֶׁה וְלֹאֲהָרֹן וַיֹּאמֶר לָכוּ וּזְבַחוּ לְאֱלֹהֵיכֶם בְּאֶרֶץ. וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לֹא נִכּוֹן לַעֲשׂוֹת כֵּן כִּי תוֹעֵבֶת מִצְרַיִם נִזְבַּח לָהֶם אֱלֹהֵינוּ הֵן נִזְבַּח אֶת תּוֹעֵבֶת מִצְרַיִם לְעֵינֵיהֶם וְלֹא יִסְקָלוּ. דַּרְךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים נִלְךְ בְּמִדְבָּר וּזְבַחְנוּ לָהֶם אֱלֹהֵינוּ כְּאֲשֶׁר יֹאמַר אֱלֹהֵינוּ. וַיֹּאמֶר פְּרָעָה אֲנִכִּי אֲשַׁלַּח אֲתָכֶם וּזְבַחְתֶּם לָהֶם אֱלֹהֵיכֶם בְּמִדְבָּר רַק הִרְחַק לֹא תִרְחִיקוּ לְלַכֵּת הָעִתִּירוּ בְּעַדִּי (שמ' ח:כא-כד).

גם בפרשתנו אנו מוצאים שפרעה נכון לשחרר את בני ישראל כדי לחוג את חגם: "לָכוּ עִבְדוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם" (שמ' י:ח), אך הדבר לא יצא אל הפועל משום שמשוה התעקש שאת החג צריכים לחגוג כולם, כולל ה'טף'.⁴ הערמה נוספת היא ציווי הא-ל לבני ישראל לשאול מהמצרים כלי כסף וכלי זהב, תוך ניצול הנחת המצרים שהכלים יוחזרו להם כאשר ישובו בני ישראל

5 ראו בהקשר זה סע' 26 לחוק השכירות והשאלה, תשל"א-1971.

6 ראו גם מסכת כלה רבתי פרק י: "בית שמאי אומר מי כתיב משקר הרחק? מדבר, אפילו סתם"; ראו עוד: ספר החינוך מצוה עד, מסילת ישרים פרק יא.

7 ספר החינוך מצוה שלו.

8 ראו למשל רמב"ם, משנה תורה, הלכות גניבה פרק ז, הלכה ח, שפוסק שאסור להטעות גוי. ראו גם המאירי, בית הבחירה, בבא קמא קיג ע"ב; המרדכי, בבא קמא סימן קנח; מהרש"ל, ים של שלמה חולין פרק ז בס"ק יט; ה"ט"ז יורה דעה סימן קכ ס"ק יא; שולחן ערוך חושן משפט סימן רכח, סעיף ו; הרמ"א יורה דעה סימן קיז סעיף א; שו"ת בנימין זאב סימן תט; שולחן ערוך הרב חושן משפט הלכות אונאה וגניבת דעת סעיף יא; ערוך השולחן חושן משפט, סימן שמח סעיף ב.

9 אלן מ' דרשוביץ, צדק מבראשית – עשרה מעשה אי צדק בדרך לעשרת הדיברות ולמשפט המודרני, (חיפה 2003), עמ' 13.

* אלישי בן יצחק עורך דין ומגשר, מרצה במרכז האקדמי 'שערי מדע ומשפט'.

1 שמ' יא:ב-ג.
2 רבינו בחיי על אתר.
3 הדר זקנים על אתר.
4 שמ' י:ט-יא.

כותב: 16 "והתחבולה המותרת נקראת הערמה, ושאונה מותרת מרמה".

במילים אחרות, ההכרעה בשאלה אם 'מרמה' היא דבר רצוי או לא תלויה בתכלית. כלומר, אם התכלית שאותה מבקשים להשיג היא תכלית חיובית, הרי שמדובר 'בחכמה' שיש לקבלה; זוהי 'הערמה' המותרת לפי הרמב"ם. ואם תכלית הפעולה היא שלילית, הרי שזו רמאות אסורה. כך מסכם את הדברים גם הרב יעקב צבי ב"ר גמליאל מקלנבורג, מפרשני המקרא בגרמניה במאה ה-18, בעל פירוש 'הכתב והקבלה':¹⁷ "שם 'מרמה' נרדף עם שם 'ערמה' שמשמשים לרע ולטוב". כך, למשל, אנו מוצאים על 'ערמה' במשלי: "אני חכמה שכתתי ערמה" (ח:יב); ומנגד: "לתת לפתאים ערמה" (א:ד).

השופת משה זילברג, בהתייחסו ל'הערמה על החוק' כותב: 18 "במקורות המשפט העברי, גם בו יש מן ההערמה וההשתמטות, אלא שערמה זו – ה'שוכנת חכמה' – מכוונת כלפי החוק עצמו... מערימים על החוק באמצעות החוק גופו".

את המרמה ככלי יעיל וראוי לשימוש נמצא במישור המלחמתי. כך למשל מייעץ לנו ספר משלי: "בתחבולות תעשה לך מלחמה" (מש' כד:ו).

הרב יעקב אריאל הניח לנו 'עקרון על' בבואנו לבחון את טיבה ומהותה של ה'הערמה':¹⁹

לא כל הערמה פסולה. חשובה מאוד הכוונה. שימוש במנגנון ההלכתי לעקוף את ההלכה אסור רק כאשר מגמתו נוגדת את רוח ההלכה, או את המוסר הטבעי. אולם כשמטרתו היא לקיים את ההלכה כרוחה, השימוש בכללי ההלכה עצמה כדי לקיימה הוא לגיטימי וכשר לכתחילה.

לשיטתו של הרב אריאל, 'הערמה' תימדד בהתאם לתכליתה. אם תכליתה מבקשת 'לקיים' הרי שהערמה זו היא טובה ורצויה. אולם אם עיקר עניינה להתחמק, לקרוא תיגר, או לבעוט כדי להתחמק, הרי שמדובר בהערמה פסולה שיש לדחות.

אם אנו מניחים את התכלית ככלי לבחינת טיבה של ה'מרמה', ניתן להכריע שבקשת בני ישראל כלי כסף וכלי זהב מהמצרים, והצגת מצג לא מדויק לפרעה אינם בגדר מרמה פסולה, אלא עולים כדי תחבולה מותרת, שכל עניינה נועד לתכלית ראויה.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע

בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיי

16 רמב"ם, מסכת תמורה פרק ה משנה א.

17 הכתב והקבלה לבר' כז:לה.

18 כתבי משה זילברג, עמד 464 (ירושלים תשנ"ח).

19 הרב יעקב אריאל, ההלכה בימינו – מורשתה, לימודה,

הוראתה ויישומה, עמ' 314.

האירוע הראשון הוא סיפור גניבת הברכות. כאשר עשו מגיע מהשדה עם האוכל לאביו, יצחק אומר: "בא אחיך במרמה ויִקַּח בְּרִכְתְּךָ" (בר' כז:לה). בתפיסתו של יצחק, הוא מכנה את המעשה שביצע יעקב 'מרמה', אולם המעניין הוא, שלמרות ההגדרה הזו אנו קוראים: "ויִחַרְד יִצְחָק חֲרָדָה גְדֹלָה עַד מָאֵד וַיֹּאמֶר מִי אֶפְאֵה הוּא הַצֵּד צֵיד וַיָּבֵא לִי וְאִכְל מִכָּל בְּטָרִם תָּבוֹא וְאֶבְרַכְהוּ גַם בְּרֹדֶף יְהִיָּה" (שם:לג).

הפסוק מתאר את תגובתו הראשונית של יצחק לאירוע, אך דווקא הסיימת של הפסוק "גַם בְּרֹדֶף יְהִיָּה" היא שמצריכה הסבר. הרי מדובר ברמאות שאפילו יצחק מכיר בה, אז מדוע הוא מברך את הרמאי במילים 'גַם בְּרֹדֶף יְהִיָּה'? לכאורה היה צריך להיות בדיוק הפוך, שיצחק יקלל את המרמה ולא יברך אותו.

האירוע השני קשור בחטיפת דינה בידי שכם בן חמור. מדובר באירוע חמור הפוגע קשות במורל המשפחתי של יעקב, כפי שמעיד הכתוב: "וַיִּתְעַצְבוּ הָאֲנָשִׁים וַיִּחַר לָהֶם מְאֹד כִּי נָבְלָה עֲשָׂה בְּיִשְׂרָאֵל" (בר' לד:ז). גם במפגש זה שבין שכם וחמור אביו לבין יעקב ואחי דינה, כאשר שכם מציע לשאת לאישה את דינה, אנו קוראים: "וַיַּעֲנוּ בְנֵי יַעֲקֹב אֶת שְׂכָם וְאֶת חָמוֹר אֲבִיו בְּמִרְמָה" (בר' לד:ג). פסוק זה נאמר עוד לפני המעשה של שמעון ולוי, כאשר יעקב עצמו נוכח במפגש. הכתוב מבקש לתאר את מה שקורה בדיונים שבין שתי המשפחות, וכותב שבני יעקב באו לפגישה בחוסר תום לב, 'במרמה'.

דוגמאות אלו מגבירות את התהייה בדבר מהותה של ה'מרמה'; האם היא רצויה, ומתי 'מרמה' פסולה ואינה רצויה?

בטרם נשיב על שאלות אלו עלינו להגדיר לעצמנו מהי "מרמה". במקרא המרמה מופיעה בהקשר של דברים שאדם מוציא מפיו.¹⁰ עוד מצינו שהמרמה מתקשרת ליסוד נפשי, שכן מקורה של המרמה פנימי ונובע מתוך הלב.¹¹ ישנם פסוקים מפורשים במקרא שמהם עולה הפסול הטמון במרמה. כך, למשל, אנו מוצאים בתהלים: "אִישׁ דָּמִים וּמְרָמָה יִתְעַב ה'" (ה:ז). המרמה מיוחסת לרשעים: "תַּחְבֻּלוֹת רָשָׁעִים מְרָמָה" (מש' יב:ה) ולכסילים "וְאֹמְלֵת כְּסִילִים מְרָמָה" (מש' יד:ח). ברור אם כן, שהמרמה מוצגת כדבר שלילי, ויש להתרחק ממנה.

אם כך, חזרנו לשאלתנו הראשונה; היאך יצחק מוצא לנכון להגדיר את גניבת הברכות כמעשה מרמה ובה בעת להכריז 'גַם בְּרֹדֶף יְהִיָּה'. אם מרמה הוא דבר פסול שיש להתרחק ממנו, איך ניתן לברך את מי שנהג כך ב'ברוך יהיה'.

חז"ל,¹² מתרגמי המקרא¹³ וגם חלק מפרשני המקרא¹⁴ הסבירו, שה'מרמה' בסיפור גניבת הברכות כוונתה 'חכמה'. מנגד, אבן עזרא הסביר:¹⁵ "במרמה – שלא דבר אמת". בהכרעה בשאלה אם מרמה היא דבר טוב או לא ראוי לפנות לדברי הרמב"ם. בפירושו למשנה, המבקש להבחין בין מרמה לבין הערמה, הוא

10 ראו, למשל, יש' נג:ט: "לא חמס עשה ולא מרמה בפיו"; יר' ט:ז: "לשונם מרמה דבר"; תה' יז:א: "שפתי מרמה"; תה' לד:יד: "ושפתיך מדבר מרמה" ועוד.

11 מש' יב:כ: "מרמה בלב חורשי רע"; מש' כו:כד: "ובקרבו ישית מרמה".

12 ראו: פסיקתא זוטרתיא (לקח טוב) בר' כז:לה; מדרש הגדול בר' כז:לה.

13 תרגום אונקלוס לבר' כז:לה; כתר יונתן בר' כז:לה.

14 רש"י לבר' כז:לה.

15 בפירושו לבר' כז:לה.